

Свтихій Ф. Довгань

НАРОДНЄ ШАНУВАННЯ СВЯТОГО ІОАННА НОВОГО ТА ЙОГО СУСПІЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ

DOI: 10.58407/litopis.230515

© Є. Довгань, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4197-2047>

Мета статті – порівняти народне та офіційне шанування святого великомученика Іоанна Нового (Сочавського) та вплив практики шанування святого на сучасність. Методологія дослідження включає послідовне дотримання принципів історизму, застосування методів аналізу та синтезу.

Наукова новизна. У статті автор уперше в українській історіографії пропонує подивитися на народне шанування святого як антропологічний релігійний культ.

Висновки. У цілому в культурі мучеників (у народному шануванні) є два напрямки: офіційний – культований, що практикується як на сході, так і на заході, прихожанами Української Православної Церкви, і народний (невоцерковлених людей), який практикується екстрасенсами, цілителями та іншими харизматичними особами. У цьому агіологічному дослідженні шанування святого Іоанна Нового було розглянуто поклоніння на місці мучеництва св. Іоанна Нового на території Буджака, у місті Білгороді-Дністровському як співіснування різних національностей в Україні й визначено нами як практику теоантропорегуляції аккерманця в комерційних справах і торгівлі. Початок дослідження і конкретні обставини, засвідчені археологічними та історичними пам'ятками міста Білгорода-Дністровського: усипальницею Іоанна Нового на вул. Леона Попова, храмом Іоанна Нового на вул. Перемоги, Вознесенським Собором на вул. Ізмаїльській, криничкою Іоанна Нового на вул. Портовій, на вулиці прилеглій до території середньовічної фортеці й античного міста Тіра, а також у міському краєзнавчому музеї.

Ключові слова: Українська Православна Церква, історія Церкви, культ святих, великомученик Іоанн Новий, середньовічні слов'янські рукописи, народне шанування святих мучеників, Григорій Цамблак.

Одразу після смерті Іоанна Нового († біля 1330), на місце мучеництва біля середньовічної фортеці міста Білгорода-Дністровського приходили молитися жителі Аккермана, про що свідчать сліди на бруківці, залишені до 80-х років минулого століття.

Після поховання мощей св. Іоанна Нового в огорожі грецької церкви міста на березі Дністровського лиману була побудована усипальниця. Після того, як він приснився священику та деяким жителям міста, тіло й голова, які потім стали святими мощами, тобто об'єктом для поклоніння в шануванні Іоанна Нового, були врятовані від наруги. Св. Іоанн Новий являвся уві сні багатьом жителям міста, оповіді про такі випадки ширилися в народі з вуст в уста, згодом були записані святителем Григорієм Цамблаком, а у новітній час – А.І. Яцимирським. У житійному описі та текстах церковної служби, а також у тексті акафісту мовиться про багато чудес, пов'язаних із заступництвом Іоанна Нового, які відбувалися протягом тривалого часу, тобто культ (шанування) святого розпочався задовго до того, як ці історії зібрав і записав Григорій Цамблак.

У центрі уваги культу Іоанна Нового, окрім праведного життя святого, – явлені ним уже після смерті чудеса, а також події, що супроводжували відкриття, набуття й перенесення мощей, історія та форми вшанування таких сакральних об'єктів, як усипальниця і підземна капличка, пов'язаних із життям св. Іоанна Нового. Оповіді аккерманців про Іоанна Нового відображають усі ці аспекти шанування. До того ж, сукупність присвячених св. Іоанну Новому текстів, які утворюють народне житіє, не є об'єктивною, оскільки у свідомості конкретних носіїв традиції, у нашому випадку білгород-дністровської (аккерманської) групи, не існує єдності таких текстів. Вони є розрізненими, короткими історіями, бувальщинами, причому кожному конкретному оповідачеві, як правило, належить один або два таких тексти. Отже, термін «народне житіє Іоанна Нового» – це такий компіляційний конструкт, який застосовують для зручності позначення різноманітного матеріалу, пов'язаного тематикою чудес від культу Іоанна Нового й такою загальною побутовою сферою вживання, як торгівля. «Записані від різних людей житійні легенди є фрагментами

знання про особистість святого в народному середовищі, що утворюють якусь послідовну картину тільки у свідомості дослідника»¹.

Народне життє Іоанна Нового вказує на «альтернативний» щодо церковного або наукового, книжно-літературного, офіційного й загальноприйнятого шанування св. Іоанна Нового у всій Православній Церкві. Цим терміном, імовірно, визначається й сфера побутування фольклорних текстів агіографічного характеру про св. Іоанна Нового в Аккермані (Білгород-Дністровському). Цим переважно визначається специфіка народних аккерманських текстів культу Іоанна Нового як покровителя торгівлі. Треба зауважити, що більш ґрунтовне дослідження про св. Іоанна Нового на території України відбулося лише після змін на пострадянському просторі, коли всі вийшли на ринки. Записи спогадів про шанованого святого зроблені автором за розповідями багатьох паломників до місця мучеництва, розповідями мирян і цілителів у громадських місцях, зокрема на міському ринку й у лікарні. Опис подвигів і чудес від святого великомученика належать швидше до сфери «наївної літератури», ніж до фольклору. Під народно-агіографічними текстами в шануванні святого треба розуміти добірку прозових фольклорних текстів, що містять відомості про святого, його життя, явлені ним чудеса, а також про обряди, які відображають шанування святого як покровителя торгівлі й мотивують це шанування через апеляцію до образу самого святого великомученика Іоанна Нового.

Фольклорне сприйняття св. Іоанна Нового для людей, імовірно, проявилось в тому, що особистість купця-християнина Іоанна є рідкісним персонажем практично в усіх фольклорних жанрах, а також цей святий прив'язаний до одного спеціального жанру – легенди. Образ святого відрізняється від того, що був створений книжним життєм (тобто власне офіційним Життєм в Православній Церкві, складеним Григорієм Цамблаком) так, що «народний» св. Іоанн Новий виявився іншим, та мав мало спільного з офіційним чином². Фольклорні тексти, які містять відомості про св. Іоанна Нового й відображають його культ, належать до різних жанрових груп і вивчаються порізно в складі інших текстів того чи іншого жанру. Імовірно, тому так багато спільного між християнською легендою, розповіддю про відвідини св. Іоанном Новим джерела й календарними прикметами. У всіх текстах оповідачі згадують ім'я святого; тексти легенд становлять єдину систему, яка історично обслуговує «аккерманські» народні уявлення (а також вірменські, румунські, молдавські, російські, болгарські) про святих людей і їх шанування.

Перекази зазвичай містять один або кілька епізодів, які часто передаються у вигляді ланцюгової казки (останнє, втім, притаманне й опису чудес у культурі та в офіційному житті святого), які є співзвучними з фольклорною свідомістю й відбираються відповідно до визначених принципів (яскравість, співвіднесеність із формами традиційного життя, приуроченість до конкретного часу й / або до місця). Такі епізоди набагато специфічніші, ніж в офіційному житті, з погляду фольклорної «аккерманської» традиції (так звані «прохідні» для самого життя святого) та фактів, як правило, з посмертних чудес святого, подібні до опублікованих у 1960-х рр. у Сучаві (Румунія) і в 2000-х – від розказаних у Білгороді-Дністровському (Аккермані). В основі цих епізодів часто лежать мотиви, що трапляються у фольклорних віруваннях або переказах і не стосуються святих: наприклад, святе джерело, усипальниця, записані на папері тексти, шанування яких поширене та, незалежно від культу буджацького святого, стають сакральними об'єктами внаслідок втручання св. Іоанна Нового. У місцях особливого шанування святого (наприклад, на вулиці в Білгороді-Дністровському, де був замучений Іоанн Новий) серед аккерманців спостерігається тенденція зводити будь-яке неординарне явище і навіть місцеву топоніміку до особистості й діяльності св. Іоанна Нового³, особливо ця риса властива жителям літнього віку. Чудеса святого отримують інтерпретацію в руслі народних уявлень про магію, яка дуже популярна в народі, св. Іоанн Новий часто описується термінами, які широко застосовуються чаклунами й знахарями, що вказує на певну близькість цих понять в «аккерманській» фольклорній свідомості. Важливим є те, що з розвитком цивілізації та поінформованості суспільства зростає і популярність магії, що характерно не тільки для Буджака, а й для всього світу – як на Сході, так і на Заході. Шанування св. Іоанна Нового також поширилося на пострадянському просторі завдяки розвитку інформатики й засобів зв'язку.

Отже, маємо справу зі свого роду «гіпертекстом», який формується з опорою одразу на дві традиції – «книжну» й фольклорну. Під першою розуміються не лише книжні джерела (Життє, Акафіст, Мінея та офіційна богослужбова література), а й різні брошури місіонерського спрямування та іконописні або настінні зображення, оскільки під час написання

¹ Мороз А.Б. Народная агиография. К постановке вопроса. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. 2009. Т. 68. № 6. С. 19–27.

² Шеваренкова Ю.М. Исследования в области русской фольклорной легенды. Нижний Новгород, 2004. С. 125.

³ Telfer W. The cultus of St. Gregory Thaumaturgus. *The Harvard theological review*. 1936. Vol. 29. № 4 (Oct.).

ікони Іоанна Нового опорою в створенні образу святого звичайно є текст житійного наративу. Ймовірно, календарні прикмети, легенди, перекази житій та вільні інтерпретації іконографії Іоанна Нового будуються за абсолютно різними уявленнями, виникають різними шляхами, а також по-різному функціонують, залежно від інформантів. Тому, напевно, далі більш правильно використовувати термін «народні агіографічні оповіді (або легенди)» стосовно агіографічних текстів розповідного характеру про культ Іоанна Нового. Оскільки під час переказу житій, опису особистого релігійного досвіду та інтерпретації іконописних зображень, інформанти (свідомо чи ні) орієнтуються на більш традиційні тексти легенд, то стосовно наведених і почутих наративів можна говорити про так звану «аккерманську» однаковість і стійкість структури оповідань інформантів⁴. Аналізовані тексти легенд, розказаних під час хресних ходів у місті Білгород-Дністровському, не тільки різноманітні – для багатьох із них характерна «інкорпорованість у повсякденну мову й обумовленість характеристик ситуацією спілкування», яка ставить розгляд текстів поза жанровою системою фольклору і «змушує переглядати принципи виділення кордонів тексту та чіткого визначення його жанрової належності»⁵.

Дослідження цих «аккерманських периферійних» для фольклористики та чужих для агіографії й літературознавства текстів відкриває важливі соціальні сторони народного шанування св. Іоанна Нового як покровителя торгівлі й показує соціально-громадські аспекти його формування. Істотним критерієм «фольклорності аккерманських наративів» про святого є широка повторюваність у зв'язку з торговельною діяльністю. Так, якщо тексти не просто з одним, але з однаково переробленим сюжетом (в який внесено низку значущих змін) функціонують та відтворюються багаторазово різними людьми і на різних територіях, не тільки в Білгороді-Дністровському, а й у Києві та Чернівцях (Україна), у Сучаві, Клужі, Романі (Румунія), у Нью-Гемпширі (США), Монреалі й Вінніпезі (Канада) та інших місцях, то це дає безсумнівний привід віднести його до сфери народного фольклору.

Можна говорити про «буджацьку фольклорність» (або, принаймні, «аккерманську фольклорність»), оскільки важливим виявляється й сама народна переробка сюжету життя Іоанна Нового в усних переказах, народне розуміння значення життя Іоанна Нового, особливо в підприємницькій діяльності, зокрема торгівлі⁶. Якщо в процесі переказування сюжет книжкового тексту життя Іоанна Нового втрачає ряд епізодів, тоді зберігаються ті, які знаходять паралелі у власне фольклорних текстах інформанта, або зберігаються елементи самих фольклорних текстів (легенд), що включаються в такі наративи. Так, поряд із агіографічними й етнологічними легендами, наприклад за Ю. Шеваренковою⁷, яка виділяє легенди-бувальщини, сюжети яких засновані на зустрічі людини зі св. Іоанном Новим і взаєминах між святим та аккерманцем, на кшталт того, як власне в бувальщинах людина зустрічається з демонологічними персонажами. Це говорить про те, що, як каже Пітер Браун, народ загалом, від часів Римської імперії до сьогодні, має властивість займатися повсякденною роботою, не вдаючись до містичного осмислення побутового аспекту свого життя⁸.

Характерні для фольклорного «аккерманського наративу про св. Іоанна Сочавського» стилістика та лексика, що використовуються оповідачем-інформантом. Підбираючи еквіваленти, що найбільше відповідають книжним оборотам, носій «аккерманської фольклорної традиції» неминуче звертається до більш звичних для нього текстових зразків, запозичуючи з них (або побутової лексики) необхідні обороти, зумовлені, як правило, південно-українською, молдавською та пострадянською дійсністю. Таке перекладання книжного тексту на мову фольклорного оповідання сприяє його сприйняттю як фольклорної легенди й подальшому поширенню в цьому форматі. Такі легенди використовують на торгових майданчиках, а також в обрядах знахарів, ворожок і цілителів, що вказує на погану обізнаність народу в релігійних питаннях після тривалих років державного атеїзму. Так, культ св. Іоанна Нового, покровителя торгівлі, посутньо впливає на життя аккерманців, тому можна говорити про культ як складник локальної Буджацької культури. Народний культ св. Іоанна Нового заснований на усних переказах та фактах про чудеса, явлені святим піс-

⁴ Аккерманський фольклор, те ж саме, що у Єви Косий Сочавський фольклор в шануванні Іоанна Нового. Див.: Косої Е.А Saint Defenfer. The Veneration Of Saint John the New of Suceava in Bukovina – From History to Contemporary. *Analele Bucovine*. 2019. № 2. Р. 491–506.

⁵ Иванова А.А. Никола Великорецкий в фольклоре и ритуальной практике (материалы и комментарии). *Традиционная культура*. 2005. № 1. С. 49–56.

⁶ Там само. С. 170.

⁷ Шеваренкова Ю.М. Исследования в области русской фольклорной легенды. С. 125.

⁸ Браун П.Б. Культ святых. Его становление и роль в латинском христианстве / Пер. с англ. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. 207 с.

ля його смерті, що передаються з покоління в покоління місцевими жителями, які займаються торгівлею на Чорному морі.

Так, шанування святого серед православних, за нашими особистими спостереженнями та матеріалами, зібраними в нарративах інформантів, полягає в словесно-уявному закликанні імені святого великомученика Іоанна Нового до будь-якої справи (переважно торгової) або прохання про сприяння в фінансових угодах чи купівлі-продажу. Молитви як інструмент прагнення до святості й Богоподібності людини мають силу зцілення від різних хвороб, неприємностей тощо, захисту від негативних сил і допомоги в справах. За стародавньою християнською практикою, молитва є великою силою, і молитися прийнято стоячи з випрямленим хребетом, при цьому не засмічувати голову сторонніми думками, намагатися досягнути духовного піднесення. Така традиція словесно-уявної практики склалася в народів Середземномор'я, Балкан, Молдавії, у тому числі й Буджака під час поширення християнства в Римській імперії; читання молитов, за церковним часословом, дозволяється два рази на день, зранку й увечері, а інколи й частіше.

Подекуди уявлення про шанування св. Іоанна Нового можна зрозуміти з народних «аккерманських» обрядів. До таких належить відвідування святих місць і отримання там святинь, які потім приносять додому й використовують для лікування, а також освячення внутрішнього простору будинку й господарства. Святиною можуть бути не лише ікони із зображенням шанованого Іоанна Нового, а й власне «народні» предмети: вода з джерела, пісок або камінчики звідти ж, тріски, відламані від дерева на вищевказаних шанованих місцях, квіти або палиці. І навпаки, практикується принесення до святого місця (у цьому випадку – на джерело або гробницю Іоанна Нового) предметів за обітницею (обіцянкою, заповітом). Зазвичай це записи і вотиви, де заковдані прохання, з якими звертаються до св. Іоанна Нового: повішена у святого місця на ікону, дерево або хрест хустка містить прохання про зцілення від головного болю; панчохи або зображення ноги, очей, вишите на шматочку тканини, – від болю в ногах; зображення на металі (мідь або срібло) – зцілення очей або інших органів тощо.

Однак паломники до святих місць Іоанна Нового в місті Білгород-Дністровському приносять не тільки вотивні речі, але і їжу (йдеться про пригощання св. Іоанна Нового вином, яйцями, хлібом і т. п.), квіти й трави та інші предмети, що врешті-решт іноді переходить у викидання на землю змісту кишень, як це роблять буджацькі цигани. Найважливіша форма шанування св. Іоанна Нового – це дотик до його мощей або сакрального об'єкту, пов'язаного з ним. Як зауважив Л. Карсавін, «через тіло святого, живого чи мертвого, через тіло священника метафізичне переходить на інші об'єкти, особливо якщо людині дано його багато»¹⁰.

Сам шлях до святині розглядається як важливий акт шанування святого, тому нерідко говорять, що необхідно пройти цей шлях пішки, не вдаючись до транспорту, наприклад – від усипальниці Іоанна Нового до кринички або від церкви Іоанна Нового до кринички Іоанна Нового. Дехто, згідно з розповідями літніх аккерманців, у старовину цей шлях проходили на колінах. Такого ж значення набуває обхід сакрального об'єкта, як то тричі довкола церкви, джерела або усипальниці святого, або хресний хід як пішохідний перехід від міста до джерела Іоанна Нового. Відсутність дії теж можна зрозуміти як форму шанування святого: різні календарні церковні дати обмежують коло господарської діяльності людини великою кількістю заборон. Обов'язковість їх дотримання також мотивують нарративи аккерманців про св. Іоанна Нового. Наприклад, гріх працювати в день шанування св. Іоанна Нового, посилюється тим, що він збільшує страждання святого, на честь якого встановлено свято або Бога-Христа, або Пресвятої Богородиці.

У селянських сім'ях під час радянської та румунської влади старовинні богослужбові книги й навіть рукописні списки нерідко зберігалися після заборони на богослужіння й закриття церков; заборона на слов'янські богослужбові книги тривала аж до наших днів, доки ця література стала знову доступною¹¹. Так, із життів черпаються відомості, які актуалізуються в моменти, коли необхідна мотивація до реальних дій, через апеляцію до сакральної дії св. Іоанна Нового. Під час відвідування культових місць (Вознесенський собор, джерело св. Іоанна Нового, Середньовічна фортеця, Гробниця біля Свято-Іоаннівської грецької церкви на березі лиману, храм Іоанна Нового), для пояснення особливостей місцевого ландшафту, погодних явищ, ритуальних заборон тощо.

⁹ Церковне шанування мучеників є невід'ємною частиною життя православної людини.

¹⁰ Карсавин Л.П. Основы средневековой религиозности в XII–XIII вв. преимущественно в Италии. *Записки историко-филологического факультета Петроградского университета*. Петроград, 1915. Ч. СХХV. С. 15.

¹¹ Те ж саме відбувалося після знищення богослужбових книг слов'янською мовою під час румунської окупації міста й об'єднаних Дунайських князівств і під час експропріації книг Білокриницької митрополії старообрядців.

Самі перекази офіційного Життя св. Іоанна Нового аккерманцями-городянами та жителями району становлять чималий інтерес і вимагають додаткових польових робіт, зокрема зі старообрядцями цього краю. Зіставлення текстів переказів сакральних румунських («чужих, неаккерманських») і самих переказів про народне розуміння культу Іоанна Нового та його фенотипу (як покровителя території або роду Мушат і Могили) привернуло увагу таких дослідників, як Єва Косий (Краківський університет, Польща) й Олена Фрай (Клузький університет, Румунія), у центрі дослідження яких Іоанн Новий представлений як покровитель міста або торгівлі. Під час переказу зовнішніх щодо аккерманської традиційної культури книжних текстів (будь то сакральні або повсякденні) описують інші, не до кінця зрозумілі форми з життя Іоанна Нового, наприклад із Румунії. Відбувається їх своєрідний переклад мовою фольклорних наративів із добором зрозумілих еквівалентів для позначення чужих явищ для офіційного культу Іоанна Нового. Так, чудеса, що здійснюються св. Іоанном Новим, інформантами описувалися переважно в тих само термінах, що й езотерична або чаклунська практики, а молитва прирівнювалася до замовляння й мала вільне, побутове, розмовне оформлення, часто запозичене з телебачення¹².

У житті св. Іоанна Нового, наприклад, міститься епізод, у якому описується, як місцева мешканка вкрала частину мощей. В усних переказах життя Іоанна Нового, що існують серед аккерманців, жителів міста, цей епізод набуває одних деталей і втрачає інші, у практиці носіїв буджацької традиції взагалі часто не роблять відмінностей між молитвами й замовляннями, оскільки вони називають їх просто словами, а будь-яке змовляння, особливе якщо в ньому згадуються християнські персонажі, може визначатися як молитва.

Джерело з неймовірно холодною та солодкою водою, за переказами, забило біля першого поховання Іоанна Нового за містом Аккерманом на березі лиману. У народі під час Оттоманської імперії джерело називали ще досить довгий час, а потім, за часів Російської імперії й Румунського королівства, – іменем Параскеви, яка, згідно з переказами мешканців міста, втекла від старого нелюба-нареченого для молитви на місці першого поховання Іоанна Нового. А.І. Яцимирський указував на народні наративи аккерманських вірмен, які говорили про перше поховання св. Іоанна Нового на місці кринички¹³. Окрім церковноначальної могили св. Іоанна Нового, бессарабські християни досі шанують там ще так званий (по-турецьки) Аз-Ен-Турлаз, тобто «лимани св. Іоанна» – криничку. Це саморodne джерело на південь від Аккермана, дорогою в с. Шабо. За розповідями деяких благочестивих городян, водою із цього джерела багато вірян-християн зцілюються й сьогодні.

Шлях св. Іоанна Нового – один із найважливіших сюжетотвірних мотивів народної агіографії в культурі святого. Наприклад, в одному з видань «Іоанно-Сочавського Братства» 1990-х рр. було написано про те, що, коли Іоанн Новий зійшов із корабля на землю стародавнього порту, тоді з-під землі забило джерело чистої цілющої джерельної води, де донині відбувається зцілення від хвороб. Значна частина легенд, присвячених турецьким місцям, звідки приплив св. Іоанн Новий, розповідає про його прихід у місто, перші контакти з аккерманцями, конфлікти з місцевими жителями та їх наслідки, які виявилися негативними, оскільки місцеві жителі не одразу прийняли святого й не виказали йому належної поваги (як і в офіційному житті Іоанна Нового). Ситуація, яку вчинили, щоб гнівити святого, і прокляття з його боку на адресу місцевих жителів є продуктивним мотивом, що дозволяє одночасно продемонструвати чудові здібності святого в подальшому культурі Іоанна Нового¹⁴. Аккерманці (жителі Білгорода-Дністровського) дуже часто біди, що траплялися в місті або в приватному житті, у бесідах приписували й сьогодні приписують св. Іоанну Новому як покарання за гріхи. Якщо відкриття джерел – одне з найбільш поширених «позитивних» дій святих, то прокляття найчастіше реалізується в посухи як відбирання води, крім того, реалізацією прокляття святого є пожежа або ожеледь. В історичному плані місто Аккерман втратило своє торгово-економічне й культурне значення, хоча місто відвідували в різні часи відомі письменники: Адам Міцкевич, Олександр Пушкін, Леся Українка.

Отже, шанування й культ Іоанна Нового показує, що народ змішує церковну обрядовість, богослужбову практику прославлення й поклоніння й язичницьку практику вроків, ведичества та цілительства, що побутують у населення Буджака. Проте офіційне Життя Іоанна Нового справді служить багатим джерелом для формування фольклорних агіографічних наративів, із них черпаються події та деталі, які згодом переосмислюються й переробляються в усній традиції аккерманців. У наративах, присвячених аккерманцями культу Іоанна Нового, ідеться переважно про чудеса, явлені ним, при цьому часто довгого пере-

¹² Смилянская Е.Б. «Суеверное письмо» в судебно-следственных документах XVIII в. *Отреченное чтение в России XVII–XVIII вв.* / Отв. ред. А.Л. Топорков, А.А. Турилов. Москва: Индрик, 2002. С. 71.

¹³ Яцимирский А.И. Григорий Цамблак: очерк его жизни, административной и книжной деятельности. Санкт-Петербург, 1904.

¹⁴ Иванова А.А. Никола Великоречский в фольклоре и ритуальной практике... С. 81.

ліку чудес відбираються ті, результат яких зафіксовано в будь-якому матеріальному об'єкті. Така перетворювальна діяльність св. Іоанна Нового може бути спрямована на природні об'єкти, явища, простір людини, культові та господарські будівлі. Подальшого розвитку ця роль св. Іоанна Нового набуває в легендах як освітня і вчить людей різних практичних речей. У тому й іншому випадках об'єкти і явища, до яких св. Іоанн Новий виявився причетним, мають відбиток його діяльності й до цього дня переказуються аккерманцями¹⁵.

Зазвичай, як стосовно оповідей архимандрита Іоанникія Белана, народним шануванням святого відбираються ті епізоди книжних житій, які мають паралелі в традиційному фольклорному світосприйнятті та можуть бути співвіднесені з ними в свідомості носіїв румунсько-молдовської, українсько-російської традиції. Так, зцілення св. Іоанном Новим хворих схоже на лікування знахарів і описується румунськими інформантами з використанням тієї само термінології. До усних румунських наративів потрапляють ті епізоди книжних житій, які дозволяють інтерпретувати образ св. Іоанна Нового як незвичайної людини, причому незвичайність святого далеко не завжди пов'язана з чудесами, як, наприклад, опис випадків чудес офіційного церковного шанування Іоанна Нового в Сучаві.

У румунських наративах про св. Іоанна Сучавського особливе місце посідають ті епізоди, які підкреслюють його зв'язок із цією місцевістю; причому існує тенденція до розширення кількості об'єктів, що пов'язуються зі св. Іоанном Новим, і до точної прив'язки місця проживання або діяльності святого до конкретного об'єкта монастиря Іоанна Нового в місті Сучава, а раніше – у місті Читате Альба (Аккерман). Те саме спостерігається й під час вивчення культу Іоанна Нового як у Румунії, Буковині, Молдові, так і в Південній Бессарабії. З книжного житія вибираються найбільш яскраві, незвичайні епізоди життя святого, які можуть наповнюватися абсолютно іншим змістом, відмінним від оригіналу. З аккерманських оповідей можна сказати про тенденцію усних житій до актуалізації подій, приурочення їх до сучасних реалій у Буджацькому регіоні. У зв'язку з цим доречно зробити окреме агіологічне дослідження й розглянути особливості категорій часу й простору в народній агіографії інформантів, опитаних під час хресних ходів у місті Білгород-Дністровському.

Викладені особливості формування образу св. Іоанна Нового в народній агіографії аккерманців міста Білгород-Дністровського, як уже було сказано, досить універсальні, однак особливістю шанування є вплив на ділові якості жителів Буджака. Фольклорний образ святого включає стійкі характеристики, що використовуються під час формування образу св. Іоанна Нового в місті як покровителя торгівлі або фінансових справ. Не слід забувати, що сюжетика й арсенал засобів створення образу в середньовічних списках служби-житія-слова Іоанна Нового більш розмаїті, ніж у фольклорі, а ступінь впливу книжної традиції на усну в кожному окремому випадку різний – від майже дослівного відтворення до повної розбіжності. Тому можна говорити про образи народної агіографії шанування св. Іоанна Нового, дотримуючись схеми з офіційної агіографії, як-то: купець-латинянин, турок-правитель і єврей-обезголовлювач¹⁶.

Аналіз книжного богослужбового тексту служби-житія-слова св. Іоанна Нового, який використовується в Православній Церкві, показує переваги християнської ідеології, адже своєю смиренністю та стійкістю воїн Христовий святий Іоанн Новий переміг вогнепоклонників, язичників, яких порівнюють із негативною силою. Абсолютно однозначно визначається, що Іоанн Новий відкрив північні країни для торгівлі, зміцнив державу, захистив від варварів країну. Своім подвигом розкрив таємницю смерті невинних немовлят, указавши, що події історичні виховують жителів Бессарабії, яку він захищає, і людей узагалі, у страхові Господньому. Присвячене святу св. Іоанна Нового читання Євангелія на богослужінні, його зміст підтверджують цивілізаційний фундамент існування багатокультурного суспільства, яким є Бессарабський регіон у цілому, території якого сьогодні перебувають у складі трьох держав.

Джерело святого великомученика нині стало православним національним українським місцем паломництва, у народі є ще така оповідь, зафіксована нами на джерелі влітку 1995 р. Раніше воно називалося колодязем Параскеви, з якого пив св. Іоанн Новий, коли приїхав у порт Білгород. У 2018 р. під час свята Іоанна Нового нами були проведені опитування паломників і жителів міста, які свідчили про походження чудесних зцілень і подій, говорили про шанування св. Іоанна Нового й те, що вдаються до його допомоги й сьогодні.

¹⁵ Мороз А.Б. Народная агиография. С. 19–27.

¹⁶ Служба-житіє-слово, де присутні західний торговець, наклепник, турок і єврей, становить і сьогодні географічні координати агіографії Іоанна Нового.

Саме будівництво храму на честь св. Іоанна Нового у часи економічної та суспільно-політичної нестабільності в Буджаку свідчить про аккерманське народне шанування св. Іоанна Нового як покровителя торгівлі і як покровителя Буджацького краю та жителів Білгород-Дністровського району. Принагідно наведемо кілька випадків зцілень із записів архимандритом Іоаннієм Беланом в Сучаві (Румунія), очевидцем яких він був: у 1960 р. дівчинка із с. Путні втратила зір, перед мощами Іоанна Нового священник помазав її олією від лампади – дитина прозріла й побачила насамперед святого, коли виходила з церкви; закричала про це.

У 1964 р. хворий після трьох молебнів і помазання зцілювався, у 1969 р. Іоаннієм Беланом було зареєстровано кілька випадків зцілень: біснуватий після акафісту св. Іоанну Новому спав у монастирі, а вранці відбулося зцілення; сліпа жінка Марія з міста Чумулешті, біля мощей у Сучаві причастилася й прийняла помазання, а коли повернулася додому, прозріла; дівчинка Анна з Коріння (район Ботосані) зцілилася; технік з Бухарестської лабораторії в університеті, який був паралізований, зцілювався. Також Іоаннієм Беланом наводиться у книзі молитву, яка була записана; він кілька днів повторював її перед мощами¹⁷.

Останки святого (предмети, що належать йому або які торкалися його мощей), місце муки й джерело стали сприйматися як предмети, що мають здатність передавати свою силу, якщо їх торкатися. Ймовірно, є основа для пошанування підприємцями й торговцями культ святого, а також ділових людей та взагалі жителів Південної Бессарабії. Такий культ вкорінений у священному святоотцівському переданні ранньої християнської Церкви, коли Захід і Схід не були розділені, в якій молитви, звернені до покійних членів Церкви, були дуже поширені, про що свідчать написи на стінах римських і античних катакомб. Спочатку призивання імені покійних вкорінене у віру людей (у «спілкування святих»), молитви звернені до будь-якого покійного, а не лише мученика.

У житті Церкви спілкування святих у Христі, їхні молитви один за одного, зв'язок любові не порушуються смертю, оскільки християнська філософія вважає, що в Христі немає мертвих – усі живі. Культ святого виникає спочатку як побутове, практичне, а потім як теоретичне, богословське сприйняття святого як посередника між людьми й Богом. Для жителів Буджака великомученик Іоанн найперше є символом і прикладом Божественної Творчої Слави; опис цього подвигу має дидактичне керівництво до співжиття різних етносів не лише на території Буджака, а й в усьому світі, як єдиного людського роду, без негативних проявів між різними національностями. Негативний відтінок в етнічних орієнтаціях під впливом етноцентризму, який у цілому відсутній в Буджаку, особливо часто проявляється за несприятливих соціальних і культурних обставин. Зведення ж етноцентристського характеру ставлення до інших народів у загальний закон (так званий синдром етноцентризму) неминуче веде до визнання закономірності етнофобії, тобто неприязні, нетерпимості, ненависті до осіб іншої культури, національності¹⁸.

У цьому випадку культ Іоанна Нового сприяє тому, щоб позбутися національної нетерпимості в житті. Культ Іоанна Нового формує можливий шлях розвитку етносів не лише в Буджаку, а й у недалекому майбутньому в Україні, Румунії, Молдові, Придністров'ї та на Балканах. Очевидно, що необхідним є подальше вивчення містичної культури Буджака, так званих аккерманців, їхніх обрядів, звичаїв, як, утім, і інших вищевказаних етносів Буковини, Молдови та Румунії. Тут важливим є вивчення соціальної і політичної структури народів, системи виховання й поведінкових систем, притаманних різним національностям Буджака, системи забезпечення різних народів. Важливо порівняння ціннісних систем етносів, особливостей міжкультурних контактів, наприклад, українців, болгар, румунів та росіян, розселення народів у регіоні, демографічних процесів, що відбуваються в етносі, назв і самоназв етносів (етноніміки), етнографічних груп і освіти, наприклад, гагаузів. Дуже важливо дослідження таких понять, як господарські заняття, економічна діяльність і їхній вплив на буджацькі етнічні спільноти, мовну поведінку і вплив вже самого цього етносу на інші етноси в зазначених регіонах, етнічна свідомість та самосвідомість, політичні питання, пов'язані з етнічними інтересами, міжетнічними (у тому числі конфліктними, наприклад, як між ПЦУ та УПЦ МП) відносинами, динаміка етнічних систем, які зараз ми спостерігаємо в Україні та Румунії зокрема. Отже, настав час вивчити різноманітні аспекти життєдіяльності етнічних груп не тільки Буджака, а й усього регіону, включаючи зміну людьми своєї етнічної самосвідомості та своєї етнічної приналежності не лише до православного віросповідання, а й інших (атеїстів, мусульман, протестантів і католиків).

¹⁷ Ioanichie Bălan, arhimandrit. Patericul românesc. Editura Mănăstirea Sihăstria, 2011. Vol. 1. P. 78–80.

¹⁸ Шеваренкова Ю.М. Исследования в области русской фольклорной легенды. С. 117.

Відомо, що існування етносів пов'язано з економічною, соціальною, політичною, культурною та іншими сферами суспільного життя¹⁹. Християнська антропологія широко й тісно переплітається з психологією, а в цій роботі – із соціологією, історією, етнологією, економікою релігії, яка ще не систематизована. Так, опитування аккерманців, які мають культ Іоанна Нового, показав етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування й функції етнічної та національної самосвідомості, етнічних стереотипів у місті Білгород-Дністровському та Буджаку в цілому. Вивчення всіх цих проблем набуває особливого значення в багатонаціональній, поліетнічній країні, що є рисою будь-якої сучасної демократичної держави. Знання про культ Іоанна Нового як про зміст та форму етнічної психології православного населення Буджака дало уявлення про ментальність і духовний світ українського, російського і молдавського народів. Етнічна свідомість не тільки абсолютизує певні етнічні властивості, але й схильна приписати як «своєму», так і «чужому» етносам неіснуючі риси. Такі ліузорні уявлення можуть належати й до етнічного стереотипу, й до етнічних символів, якими у цьому випадку є предмети і явища культу святого, наприклад, досліджуваного нами випадку, принесеного грецькою традицією на землі, північніше від Балкан. Характерною особливістю етнічних забобонів є їх стійкість, живучість, нав'язливість, що видно в повсякчасному змішуванні християнської та язичницької культур, що йде з часів феодалізму. У цьому свою роль відіграють психологічні фактори: неприйняття «чужого», конформізм мислення, ксенофобія. Наприклад, закріпилися в поколіннях і сприйняті людиною від раннього дитинства установки ворожого ставлення до тієї чи іншої етнічної групи, відмінної від своєї; відповідне стереотипне уявлення про її членів можуть зберігатися надзвичайно довго, а часто – усупереч очевидним фактам життя та в протиріччі зі свідомо прийнятою людиною ідеологічною конструкцією. Так, етнологічний аналіз культу св. Іоанна Нового на прикладі локальної громади Буджака показав поширення в народі його культу в іпостасі православного «захисника торгівлі».

References

- Arynyn, E. (2005). *Relihiina antropohiia: navch. posibnyk dlia studentiv spetsialnosti «Relihiieznavstvo»* [Religious anthropology: a textbook for students of the specialty «Religious Studies»]. Volodymyr, Russia.
- Braun, P. (2004). *B 87 Kult sviatykh. Eho stanovlenye y rol v latynskom khrystyanstve* [B 87 The cult of saints. His formation and role in Latin Christianity]. Moscow, Russia.
- Ivanova, A. (2005). *Nykola Velykoretskyi v folklore y rytualnoi praktyke (materyaly y kommentaryy)* [Nikola Velikoretskyi in folklore and ritual practice (materials and comments)]. *Tradytsonnaia kultura – Traditional culture*, 1, P. 49–56.
- Moroz, A. (2009). *Narodnaia ahyohrafiya. K postanovke voprosa* [Folk hagiography. To the statement of the question]. *Yzvestyia RAN. Seryia lyteratury y yazyka – Proceedings of RAS. Series of literature and language*, T. 68, 6, P. 19–27.
- Shevarenkova, Yu. (2004). *Yssledovaniya v oblasti russkoi folklornoi lehendy* [Research in the field of Russian folklore legend]. Nyzhnyi Novhorod, Russia.
- Smylianskaia, E. (2002). «Suevernoe pismo» v sudebno-ledstvennykh dokumentakh XVIII v. [«Superstitious Letter» in forensic investigative documents of the 18th c.]. Moscow, Russia.
- Zelenin, D. (1991). *Skhidnoslovianska etnografia* [East Slavic ethnography]. Moscow, Russia.

Довгань Евтихій Фелікс – Дослідник в Інституті Досліджень Східного Християнства (3041 Бродвэй, Нью Йорк, США).

Dovgan Eutichius F. – Fellow Researcher in Institute for studies of Eastern Christianity at UTSNYC, 3041 Broadway, NY, USA.

E-mail: dovganuyuk@gmail.com

POPULAR VENERATION OF ST. JOHN THE NEW AND ITS PUBLIC SIGNIFICANCE

The purpose of the article is to compare the popular and official veneration of the great martyr John the New (of Sochavskiy) and the influence of the practice of venerating the saint on modern times. The research methodology includes strict adherence to the principles of historicism, the use of methods of analysis and synthesis. Scientific novelty. In the article, the author, for the first time in Ukrainian historiography, offers to look at the popular veneration of the saint as an anthropological religious cult.

Conclusions. In general, there are two directions in the cult of martyrs, in popular veneration: official, cultivated and practiced, both in the East and in the West, by parishioners of the Ukrainian Orthodox Church – and folk, of unchurched people, which is practiced by psychics or healers and other charismatic

¹⁹ Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография / Пер. с немецкого К.Д. Цивинной. Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1991. С. 25.

personalities. In this hagiological study of the veneration of St. John the New, worship at the place of martyrdom of St. John the New on the territory of Bujak, in the city of Bilhorod-Dnistrovsky was considered as a coexistence of different nationalities in Ukraine and defined by us as a practice of theo-anthroporegulation of ackermantsa in commercial affairs and trade. The beginning of the research and specific circumstances, evidenced by the archaeological and historical monuments of the city of Bilhorod-Dnistrovsky: the tomb of John the New on Leona Popov Street, the Church of John the New on Peremogy Street, the Ascension Cathedral on Izmailska Street, the well of John the New on Portova Street, on the street in the adjacent territory of the medieval fortress and the ancient city of Thira, as well as in the city museum of local history.

Key words: Ukrainian Orthodox Church, history of the Church, cult of saints, Great Martyr John the New, Medieval Slavic manuscripts, popular veneration of holy martyrs, Grigoriy Tsamblak.

Дата подання: 16 червня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 13 жовтня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Довгань, Є. Народне шанування святого Іоанна Нового та його суспільне значення. *Сіверянський літопис*. 2023. № 5. С. 149–157. DOI: 10.58407/litopis.230515.

Цитування за стандартом APA

Dovgan, E. (2023). Narodnie shanuvannia sviatoho Ioanna Novoho ta yoho suspilne zachennia [Popular veneration of St. John the New and its public significance]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5. P. 149–157. DOI: 10.58407/litopis.230515.

